

ОБҐРУНТУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ ТА ЇЇ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА

УДК 340 (477): 167.7: 356.13

І. О. Грязнов

С. Г. Кашперук

Основою правової діяльності майбутніх офіцерів-прикордонників є правова свідомість, яка визначається ставленням курсантів до права, сфери суспільної, групової й індивідуальної свідомості, що відображає правову дійсність у формі юридичних знань, правових установок і ціннісних орієнтації, які регулюють поведінку в різних службових ситуаціях. Правова свідомість формує погляди майбутніх офіцерів, що стосуються суті та принципів майбутньої правової діяльності на кордоні.

Отже, формування професійної правової свідомості майбутніх офіцерів-прикордонників є невирішеною суспільною проблемою. Оперативно-службова діяльність персоналу Державної прикордонної служби України постійно вимагає вдосконалення всіх форм організаторської і виховної роботи, у тому числі підвищення правової свідомості персоналу, неухильного дотримання вимог законодавства, кваліфікованого його забезпечення.

Різноманітні проблемні аспекти формування правосвідомості у майбутніх фахівців розглядали у своїх працях науковці П. В. Макушев [1], В. І. Мірошніченко [5], В. В. Мухін [2], В. В. Райко [3], М. М. Поліщук [5], С. С. Сливка [4], В. І. Царенко [5] та ін.

Метою статті є обґрунтування педагогічної технології формування правової свідомості майбутніх офіцерів-прикордонників та її експериментальна перевірка.

Аналіз наукової літератури, результати дослідно-експериментальної роботи надали можливість визначити *сутність правової свідомості*

майбутнього офіцера-прикордонника. Це сукупність правових знань, поглядів і переконань, які визначають та регулюють поведінку майбутнього офіцера в конкретній ситуації оперативно-службової діяльності, що надає змогу з використанням вимог законів визначати характерні особливості особистості, яка перетинає кордон, з урахуванням своєрідності культури її народу для здійснення юридичного регулювання ситуацій, що виникли, визначення деформації її правової поведінки, інших форм соціальних девіацій.

Формування правової свідомості – це цілеспрямований, систематичний, динамічний навчально-виховний вплив на правову підготовку і правове виховання курсантів шляхом інтеграції професійної освіти з формування інтелектуальної, соціально відповідальної особистості, метою якого є розширення меж усвідомлюваного курсантами правового й інформаційного просторів, розвиток у майбутніх офіцерів правового мислення, складових їх соціально-правової ментальності.

Зазначений процес є підсистемою навчально-виховного системи вищого навчального закладу (ВНЗ), що має свою структуру, цілі, закономірності, завдання, функції, принципи, методи і забезпечує високу якість професійної підготовки майбутніх офіцерів.

Основне завдання формування правосвідомості полягає в тому, щоб думки й уявлення курсантів не суперечили чинному законодавству і не порушували закон.

Елементами системи, що формує правову свідомість, є соціальне середовище ВНЗ, особистість курсанта з її індивідуальними якостями й особливостями, певна сума знань, цінностей та установок, яку командний і науково-педагогічний склад прагнуть передати курсантам.

У дослідженні розроблено такі критерії та показники оцінки, а саме:

– когнітивний:

усвідомлення власних знань і вмінь у галузі професійного права;

прагнення до поповнення обсягу своїх правових знань;

усвідомлення суспільної необхідності дотримання закону;

– прогностично-особистісний:

розуміння нормативно-правових документів, що діють у професійній сфері;

усвідомлення прогнозованого в можливій правовій ситуації;

прагнення до самоосвіти та розвитку правового мислення;

– діяльнісний:

внутрішнє переконання і вироблення потреби в необхідності дотримання закону;

свідоме підпорядкування своєї поведінки вимогам закону;

поведінка в реальних правових ситуаціях.

Отже, формування правосвідомості є складним процесом. На нього діє цілий комплекс різних чинників навчально-виховного процесу Національної академії Державної прикордонної служби (НАДПСУ). Цей процес пов'язано з подоланням суперечностей, обумовлених суб'єктивним характером індивідуальної свідомості об'єктивної правової дійсності, у тому числі оцінок, установок тощо, які склалися в особистості. Це, у свою чергу, ускладнює вимірювання рівня розвитку правосвідомості, виявлення тих позитивних зсувів, що відбуваються в правовій свідомості завдяки правовиховній діяльності.

Розроблено педагогічну технологію формування правової свідомості майбутніх офіцерів-прикордонників, компонентами якої є: концептуальний (принципи, функції, основні ідеї й орієнтації), змістовий (мета, модель майбутнього офіцера-прикордонника, педагогічні умови, суб'єкти – науково-педагогічний і командний склад НАДПСУ, об'єкт-суб'єкти – курсанти-прикордонники), процесуальний (робочі програми та тематичні плани юридичних дисциплін, навчальні і методичні посібники, наочні та технічні засоби навчання, форми, методи, алгоритм формування правосвідомості у курсантів, діагностичний інструментарій) (див. рисунок).

У процесі дослідження здійснено реалізацію таких педагогічних умов:

поглиблення теоретико-прикладних правових знань майбутніх офіцерів-прикордонників на міждисциплінарній основі;

Структура педагогічної технології формування правової свідомості майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі вивчення юридичних дисциплін (→ ієрархічні зв'язки, --> зв'язки між компонентами)

правове виховання курсантів-прикордонників з урахуванням рівня сформованості їх правосвідомості;

превентивне прогнозування деформації правової свідомості курсантів-прикордонників у начальню-виховному процесі ВНЗ.

Поглиблення теоретико-прикладних правових знань майбутніх офіцерів-прикордонників на міждисциплінарній основі зорієнтовано на майбутню професійну діяльність. Для формування правосвідомості це має важливе значення, оскільки правові знання для офіцера-прикордонника є основою професійних знань, необхідних для виконання службових обов'язків на кордоні.

Серед найбільш важливих складових педагогічної діяльності офіцерів під час формування правової свідомості курсантів слід виокремити такі, як:

знання офіцерами принципів функцій, завдань і можливостей навчання та виховання підлеглих;

опанування і постійне вдосконалення практики використання методів, форм та прийомів впливу на курсантів;

уміння систематично і практично оцінювати досягнуті результати та вносити необхідні корективи в навчання і виховання курсантів.

Основними вимогами, якими слід керуватися науково-педагогічному складу під час формування правової свідомості у майбутніх офіцерів-прикордонників, є:

глибоке і всебічне вивчення кожного курсанта, його особистих якостей та індивідуальних особливостей, визначення його сильних і слабких сторін, прогнозування подальшого розвитку його особистості;

визначення програм індивідуальної роботи з кожним курсантом, вибір оптимальних, педагогічних обґрунтувань та цілеспрямованих шляхів, методів, способів і засобів впливу;

практичне цілеспрямоване та всебічне знання кожного курсанта з метою формування і розвитку в нього професійно значущих та усунення небажаних особистих якостей;

єдність і злагодженість впливу всіх категорій науково-педагогічного складу стосовно курсантів;

урахування всіх факторів, що впливають на формування та розвиток особистості чинників, їх проведення в процесі формування правової свідомості;

здійснення навчання і виховання всіма категоріями командного та науково-педагогічного складу зі всіма без виключення курсантами постійно, послідовно, цілеспрямовано.

З метою вдосконалення процесу формування правової свідомості у курсантів-прикордонників за участю автора:

навчальну програму “Адміністративна діяльність органів охорони кордону” доповнено темою “Форми та методи формування правової поведінки прикордонників”;

тему “Правові підстави та порядок тримання осіб, затриманих в адміністративному порядку та за підозрою у вчиненні злочину” навчальної програми “Адміністративна діяльність органів охорони кордону” доповнено питаннями “Права та свободи осіб, які затримані та видворяються персоналом Держприкордонслужби. Порядок забезпечення персоналом Державної прикордонної служби України цих прав”;

перелік курсових і дипломних робіт курсантів та слухачів, що навчаються за спеціальністю (правознавство), доповнено темою “Забезпечення основних прав і свобод особи у місцях тримання”.

Готовність науково-педагогічного складу до використання міжпредметних зв'язків є складовою їх професійної підготовленості. Вона містить такі складові:

розуміння сутності та мети реалізації міжпредметних зв'язків, наявність знань для їх використання;

володіння практичними вміннями виявлення міжпредметних зв'язків та їх використання.

Важливою складовою ефективного використання міжпредметних зв'язків на заняттях з юридичних дисциплін був алгоритм їх використання. Це

відбувається таким чином: спочатку визначалася складова навчального матеріалу (наприклад, процес дізнання порушника державного кордону), потім здійснювався вибір необхідних міжпредметних зв'язків із матеріалом інших навчальних дисциплін, структурувалася навчальна інформація, яка потім пропонувалася курсантам, здійснювався розвиток у курсантів практичних умінь та навичок на основі міжпредметних зв'язків і на завершення проводилась оцінка й аналіз результатів їх використання. Зазначений алгоритм було впроваджено під час вивчення всіх тем курсів юридичних дисциплін.

Правове виховання курсантів-прикордонників з урахуванням рівня сформованості їх правосвідомості. Формування правосвідомості прикордонників здійснюється в тому числі і під час правового виховання, яке не можна зводити до кримінальної проблематики й ознайомлення з Кримінальним кодексом. У зв'язку з цим стає необхідним виявлення аксіологічного аспекту права, звернення до невикористаного арсеналу права, переорієнтація правового виховання на актуальні завдання виховання правосвідомості, на навчання курсантів-прикордонників умілому користуванню такими ознаками права, як рівність, свобода, справедливість.

Правове виховання курсантів обумовлено особливостями навчання в НАДПСУ і специфікою майбутньої служби офіцерів-прикордонників. Правове виховання курсантів-прикордонників – це систематична виховна діяльність, спрямована на формування в них правосвідомості, етично-правових переконань, системи правовідносин, звичок правомірної поведінки та неухильного виконання вимог законів і військових статутів. Мета правового виховання розглядається як перетворення зовнішніх нормативно-правових вимог у внутрішні потреби та погляди особистості офіцера, соціально-правові цінності – в особистісні ціннісно-правові якості майбутнього офіцера.

Правове виховання має власну самостійність. Воно формує у курсантів специфічну форму свідомості – правосвідомість, здійснює розвиток звичок правомірної поведінки, опираючись на державно-правові акти, що вимагають беззаперечного їх виконання. Якісна своєрідність і складність правового

виховання обумовлюють необхідність технологічного підходу до нього, визначення та створення зв'язків між компонентами.

Будучи частиною процесу формування особистості і відбуваючись у конкретних умовах об'єктивної дійсності, які впливають на її формування, правове виховання може бути ефективним лише в тому випадку, якщо воно будується з урахуванням рівня сформованості правосвідомості рівня сформованості правосвідомості курсантів. Розуміння правового виховання як спеціальної діяльності, з урахуванням розробки його форм та методів, повинно одночасно сприяти конкретному врахуванню чинників об'єктивної дійсності, що впливають на формування правосвідомості, а також детальному ранжируванню їх за ступенем впливу, оскільки ці чинники значною мірою визначають вибір відповідних форм правовиховної роботи.

Безперервна робота з правового виховання сприяє формуванню правосвідомості курсантів-прикордонників. Для забезпечення безперервності суб'єктам правового виховання широко застосовуються такі активні форми роботи, як “круглі столи”, диспути, читацькі конференції, тематичні вечори, консультації, вечори запитань і відповідей, обговорення матеріалів періодики тощо. В інтересах підвищення якості правового виховання курсантів-прикордонників з урахуванням рівня сформованості їх правосвідомості повніше використовуються можливості засобів масової інформації, телебачення, радіо, відеотехніки, технічних засобів пропаганди та стінні газети.

Під час дослідження здійснено інтенсифікацію методів правового виховання курсантів і пошук нових. Це, зокрема, формування в курсантів умінь конкретного виду правоохоронної діяльності, підвищення власних теоретичних знань шляхом самоосвіти, особистий приклад командного та науково-педагогічного складу, залучення курсантів до різних видів службової діяльності під час стажування.

У практиці правового виховання використовуються різноманітні комбінації цих методів. Їх поєднання – одна з важливих умов підвищення рівня правосвідомості курсантів. Деякі з поданих методів можуть використовуватись

у правовиховному процесі як у ролі методу, так і в ролі форми. Ефективність тих чи інших форм і методів правового виховання не є незмінною, абсолютною. Стосовно курсантів одного рівня сформованості правосвідомості можуть бути більш ефективними одні форми та методи, а стосовно другого – інші. Суттєвим є те, що в усіх випадках потрібно враховувати вже набуті курсантами правові знання та переконання. Зі зміною рівня сформованості правосвідомості особистості курсантів форми і методи можуть бути замінені або обов'язково замінюються іншими.

Превентивне прогнозування деформації правової свідомості майбутніх офіцерів-прикордонників у начальньо-виховному процесі ВНЗ. Особлива складність питань превентивного прогнозування деформації правової свідомості полягає в тому, що вони є недостатньо дослідженими у зв'язку зі складністю оцінки зазначеного явища. Без знання законів формування особистості в умовах соціального середовища до вступу у ВНЗ, без розуміння механізмів її розвитку неможливо серйозно говорити про прогнозування.

Наявність негативних рис у структурі особистості курсантів вказує на можливість її деформаційного розвитку при несприятливих зовнішніх і внутрішніх умовах. Відповідно для того, щоб з достатнім ступенем ймовірності передбачити, чи вчинить той чи інший курсант порушення військової дисципліни або залишиться у межах нормальної поведінки, необхідно знати низку інших ключових прогностичних чинників.

Прогнозування має важливе значення у попередженні порушень дисципліни та правопорядку майбутніми офіцерами-прикордонниками під час навчання у ВНЗ. Можливість передбачити некеровані аспекти подій перед плануванням навчально-виховної діяльності надає можливість зробити якнайкращий вибір, який інакше міг би бути не таким вдалим.

Спостерігаючи ключові змінні процесу навчання і виховання курсантів, використовуючи їх для прогнозу майбутньої поведінки, можна визначити оптимальний час та тривалість дії. Превентивне прогнозування деформації правової свідомості майбутніх офіцерів-прикордонників може бути корисним

при плануванні часу завершення процесу і загального плану впливу на окрему особистість.

На підставі вищевикладеного можна визначити, що прогнозування – це прогноз майбутніх подій. Метою прогнозування є зменшення ризику наявності негативних подій у підрозділах. Прогноз зазвичай може бути помилковим, але помилка залежить від особливостей використання прогнозуючої системи. Надаючи прогнозу більше вихідних даних, ми можемо збільшити точність прогнозу та зменшити ризик, пов'язаний із невизначеністю при плануванні виховних впливів. Час на прогнозування визначається аспектами невизначеності.

Необхідно відзначити, що превентивне прогнозування деформації правової свідомості майбутніх офіцерів-прикордонників – це не кінцева мета. Прогнозування – це частина великої системи навчально-виховного процесу ВНЗ і як підсистема вона взаємодіє з іншими компонентами системи, відіграє важливу роль у кінцевому результаті.

Великий обсяг інформації про особистість не є гарантією вірогідності прогнозу. Важливо забезпечити такий відбір фактів, який виявляв би сутнісні особливості розвитку особистості. Це завдання буде вирішеним лише при взаємодії всіх ланцюгів виховних структур.

Метою прогнозування дослідження є вивчення потреб, мети, інтересів, цінностей, ідеалів, що є провідними компонентами мотиваційної сфери особистості курсантів для превентивного прогнозування деформації правової свідомості майбутніх офіцерів-прикордонників у начальній-виховному процесі ВНЗ. Цей аспект – ключова ланка у системі отримання прогностичної інформації про курсантів, свого роду інформаційний банк відомостей, без якого є неможливим прогнозування в умовах ВНЗ.

Сутність будь-якого наукового прогнозування полягає у визначенні потенційних можливостей розвитку явища на підставі пізнання його природи, закономірностей, минулого та сучасного стану. Відповідно для успішного

превентивного прогнозування деформації правової свідомості майбутніх офіцерів-прикордонників пропонується:

виявлення всього комплексу його особливостей: детермінації, закономірностей, складових розвитку особистості;

осмислення і творче використання цих знань у широкому контексті реалій соціальної дійсності, що перманентно оновлюються.

Детальну інформацію необхідно отримати не лише про поведінку курсанта, але й про суб'єктивні та об'єктивні чинники і процеси, які, з одного боку, провокують небажані явища, а з іншого – зменшують та нейтралізують їхній вплив.

У найбільш загальному вигляді мета прогнозування – виявлення тих тенденцій, що відображають загальну спрямованість розвитку особистості, і визначення на цій основі заходів локалізації негативних та посилення позитивних тенденцій. Прогнозування, як правило, конкретизує той чи інший ланцюг стосовно певного об'єкта дослідження, наприклад:

отримання випереджувальної інформації про майбутній стан курсанта;

виявлення зв'язків між його минулим і нинішнім станом, проектування можливих варіантів розвитку;

вибір з них оптимального, його ймовірні наслідки тощо.

У сучасних умовах, коли ціна часу є дуже високою, превентивне прогнозування набуває особливого значення:

воно допомагає бачити ті пріоритетні напрямки, на які повинна бути зорієнтована профілактична робота сьогодні;

виграш у часі створює умови для швидкого перегрупування профілактичних сил, різноманітного застосування впливів для оптимального вирішення питань;

воно надає можливість скоординувати нинішню та майбутню мету, завдання, методи, форми діяльності.

У широкому сенсі превентивний підхід розподіляється на прогнозування: поведінки курсанта, що відхиляється від норми;

окремих видів поведінки курсантів, яка відхиляється від норми; девіантних синдромів у різних мікрогрупах курсантських колективів.

Розглядаючи наведені прогностичні напрямки, необхідно враховувати, що вони знаходяться у стані складного взаємозв'язку. Однак, при складанні прогнозу кожний із трьох може бути домінуючим. Безумовно, чим більшим є обсяг інформації про особистість найрізноманітнішого характеру, тим успішніше можна передбачати її поведінку.

Дані прогнозу далі стають вхідними даними для суб'єктивної оцінки офіцерським складом, які можуть модифікувати прогноз відповідно до їх поглядів на інформацію й їх сприйняття майбутнього.

Проведене дослідження надало можливість визначити основні чинники, які впливають на процес прогнозування:

- необхідна форма прогнозу;
- горизонт, період та інтервал прогнозування;
- доступність даних;
- необхідна точність;
- поведінка прогнозованого процесу;
- простота роботи з процесом, що прогнозується;
- розуміння і співпраця командного та науково-педагогічного складу.

Робота виконувалася в такій послідовності:

спочатку було розроблено перелік критеріїв на основі аналізу якостей особистості, які забезпечують високий рівень сформованості правової свідомості майбутнього офіцера;

проводилося угруповання різних якостей особистості за трьома блоками за розширеним реєстром;

здійснювався аналіз, у якому зверталась увага на зміни, що існують з урахуванням минулого року навчання;

на їх основі здійснювався порівняльний аналіз, у якому подавались ці зміни.

Отже, педагогічне превентивне прогнозування деформації правової свідомості майбутніх офіцерів-прикордонників, що трактується як спеціально організований комплекс наукових досліджень, спрямованих на отримання випереджаючої інформації про перспективи розвитку відповідних педагогічних об'єктів, може розглядатися як важлива складова формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників.

З метою перевірки ефективності педагогічної технології формування правової свідомості майбутніх офіцерів-прикордонників було проведено формувальний педагогічний експеримент. На підготовчому етапі експерименту велику увагу було приділено формуванню неповторної вибіркової сукупності об'єктів (курсантів) експериментальної і контрольної груп.

Правова свідомість курсантів-прикордонників формується безпосередньо у навчально-виховному процесі академії. Отже, генеральною сукупністю об'єктів дослідження є всі курсанти академії, які навчаються за напрямком підготовки "Охорона та захист державного кордону". Однак, у силу об'єктивних причин залучити до експериментально-виховної роботи всіх курсантів 2 факультету НАДПСУ не було можливості, тому застосовувався так званий вибіркового метод.

У літературі з математичної статистики [5; 6] і військово-педагогічній літературі рекомендується визначати обсяг вибірки на основі таблиці достатньо великих чисел. Обсяг вибірки, отриманий із такої таблиці, становить 50 осіб (при тому, що довірна ймовірність становить 0,8 при допустимій погрешності 0,07). На цій підставі при формуванні вибіркової сукупності обсягів в експериментальну групу було включено 51 курсант, а в контрольну – 47 курсантів.

Кількісно-якісна обробка й інтерпретація зібраної і систематизованої інформації проводились за допомогою методів математичної статистики. Під час обробки результатів експериментальної роботи уточнювалась значущість проведених заходів. Важливим елементом формувального експерименту було порівняння його результатів у контрольній та експериментальній групах окремо

за кожним із критеріїв, а також за комплексним критерієм сформованості правової свідомості.

У нашому дослідженні ми ввели кількісні показники, що наведені в табл. 1.

Таблиця 1

Характеристика оцінок кожного показника

Оцінка, у балах	Характеристика показника
3	Показник розвинено, чітко виражено, виявляється часто
2	Показник помітно виражено, але виявляється непостійно, хоча відхилень у негативний бік не спостерігається
1	Показник виражено, але виявляється обмежено і неефективно

Отже, визначені критерії та показники свідчать про те, що кожний із компонентів сформованості правової свідомості курсантів-прикордонників є об'єктом, який діагностується та лише умовно виокремлений у цілісному процесі її формування. У сукупності критерії й їх показники характеризують сформованість правової свідомості курсантів-прикордонників як процес, що можна і необхідно цілеспрямовано організовувати, управляти та при цьому прагнути досягнення результатів.

Під час проведення формувального експерименту порівняння його результатів у контрольній та експериментальній групах виконувалось окремо за кожним із критеріїв, а також за інтегральним показником ефективності $N_{\text{еф}}$.

У табл. 2 подано розподіли курсантів контрольної групи за рівнями сформованості правової свідомості за сукупністю критеріїв, що розглядається, на початку експерименту (перший зріз).

У табл. 3 подано розподіли курсантів експериментальної групи за рівнями підготовки за сукупністю критеріїв, що розглядається, на початку експерименту.

Дані щодо складу експериментальної і контрольної груп, а також щодо охоплення експериментальною роботою курсантів НАДПСУ свідчать, що

показники експериментальної та контрольної груп на початковому етапі експерименту є досить однорідними. Це надає можливість зробити висновок про можливість забезпечення необхідної чистоти дослідження.

Таблиця 2

Рівні сформованості правової свідомості курсантів-прикордонників контрольної групи (КГ-1) на початку експериментальної роботи

Критерії	Рівні сформованості правової свідомості					
	Високий		Середній		Низький	
	Абсол.	%	Абсол.	%	Абсол.	%
Когнітивний	11	23	33	70	3	6
Прогностично-особистісний	8	17	31	66	8	17
Діяльнісний	8	17	31	66	8	17
Середнє зважене		19		67		14

Таблиця 3

Рівні сформованості правової свідомості курсантів-прикордонників експериментальної групи (ЕГ-1) на початку експериментальної роботи

Критерії	Рівні сформованості правової свідомості					
	Високий		Середній		Низький	
	Абсол.	%	Абсол.	%	Абсол.	%
Когнітивний	13	26	34	67	4	8
Прогностично-особистісний	11	22	25	49	15	29
Діяльнісний	10	20	32	63	9	18
Середнє зважене		22		60		19

На заключному етапі педагогічного експерименту здійснювалося опрацювання отриманих результатів. Проводилось їх узагальнення, систематизація і теоретичний аналіз, співставлення з результатами, отриманими за допомогою інших емпіричних та теоретичних методів дослідження. На цьому ж етапі відбувався опис результатів, доведення їх до учасників, упровадження системи формування правової свідомості курсантів-прикордонників у практику.

Отже, результати нашого дослідження свідчать про те, що розроблена педагогічна технологія формування правової свідомості курсантів-прикордонників, яка реалізовувалася у навчально-виховному процесі НАДПСУ, загалом позитивно вплинула на рівень сформованості правової свідомості курсантів-прикордонників експериментальної групи. Про це наочно свідчать результати, подані у табл. 4 і 5.

Таблиця 4

Рівні сформованості правової свідомості курсантів-прикордонників контрольної групи (КГ-2) на наприкінці експерименту

Критерії	Рівні сформованості правової свідомості					
	Високий		Середній		Низький	
	Абсол.	%	Абсол.	%	Абсол.	%
Когнітивний	14	30	30	64	3	6
Прогностично-особистісний	11	24	29	62	7	15
Діяльнісний	12	26	27	57	8	17
Середнє зважене		26		61		13

Таблиця 5

Рівні сформованості правової свідомості курсантів-прикордонників експериментальної групи (ЕГ-2) на завершальному етапі експериментальної роботи

Критерії	Рівні сформованості правової свідомості					
	Високий		Середній		Низький	
	Абсол.	%	Абсол.	%	Абсол.	%
Когнітивний	20	39	31	61	–	–
Прогностично-особистісний	22	43	29	57	–	–
Діяльнісний	13	26	30	59	8	16
Середнє зважене		36		59		5

Подальше вдосконалення формування правової свідомості курсантів вимагає упровадження системного та технологічного підходів до здійснення навчально-виховної роботи, що необхідно розглядати напрямком подальших досліджень.

Список використаної літератури

1. Калиновський, Ю. Ю. Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність / Калиновський Ю. Ю. – Х. : Право, 2008. – 288 с.
2. Коробка, В. М. Сучасна правосвідомість слідчих (теоретико-соціологічний аспект) / Коробка В. М., Пашутін В. В. – Донецьк : ДІВС МВС України, 2002. – 124 с.
3. Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні : монографія / Герасіна Л. М., Данильян О. Г., Дзьобань О. П., Калиновський Ю. Ю., Клімова Г. М. та ін. – Х. : Право, 2009. – 351 с.
4. Правосвідомість майбутнього вчителя: соціально-педагогічні засади формування : метод. рекомендації викладачу-науковцю, вчителю, соціальному педагогу, студенту / Я. В. Кічук (уклад.). – К. : Четверта хвиля, 2001. – 71 с.
5. Митропольский, А. К. Техника статистических вычислений / А. К. Митропольский. – М. : Наука, 1971. – 576 с.
6. Румшицкий, Л. З. Математическая обработка результатов эксперимента / Л. З. Румшицкий. – М. : Наука, 1971. – 192 с.